

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01
у Національному університеті «Одеська
юридична академія»

Відгук

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора, академіка
Національної Академії правових наук України Скрипнюка Олександра
Васильовича на дисертацію Грігорової Ганни Леонідівни «Концепція
ювенальної відповідальності в українському праві» поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 –
теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. В останнє десятиріччя в Україні зроблено багато для захисту прав дитини, зокрема, сформовано сучасне ювенальне законодавство, відбувається реформування органів та інститутів, покликаних захистити права дитини та сприяти реалізації прав дитини її власними зусиллями. Одним із напрямків такої реформи є створення ювенальної юстиції та пенітенціарних органів, що передбачено Концепцією розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затвердженої 24 травня 2011 р., щоправда, виконання якої було дещо загальмовано через спротив консервативних та антиєвропейських політичних сил.

Слід зазначити, що загалом система державних органів та установ, які опікуються правами дитини в Україні, не є стабільною і перебуває у постійному русі. Вона змінюється, переформовується залежно від вимог часу та бачення означених питань керівництвом держави. Так, за часи незалежності в Україні відповідальність за стан захисту прав дітей декілька разів перекладалася з одного центрального органу державного управління на інший. Протягом останніх років у сфері формування у державі системи органів, відповідальних за додержання прав дитини, відбулися нові зміни, зокрема, введено посаду

Уповноваженого Президента України з прав дитини. Реформування зазнало і кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство: провадження щодо неповнолітніх було виділено в окремий розділ КПК, було закріплено спеціалізацію суддів для розгляду справ про правопорушення вчинені неповнолітніми, створено інститут пробації для неповнолітніх.

З метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини у травні цього року постановою Кабінету Міністрів України створено Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Серед іншого, діяльність цього тимчасового органу потребує належного наукового забезпечення, суттєвих зрушень у самому розумінні прав дитини та місця дитини у громадянському суспільстві та правовій державі.

Антропологічний поворот у праворозумінні надав можливість визнати дитину як спеціального суб'єкта правовідносин. Тому доволі актуальними на сьогодні є наукові дослідження, що спрямовані на вивчення специфічних ознак правового статусу неповнолітнього. Дисертаційне дослідження Г.Л. Грігорової характерне тим, що є спробою розробити модель інституту юридичної відповідальності неповнолітніх незалежно від галузевої спрямованості цієї відповідальності. Справді правові стандарти відповідальності неповнолітніх розроблені міжнародною спільнотою, хоча і спрямовані переважно на кримінальне покарання, однак ним не обмежуються. Адже, у сучасному українському праві мало розробленими залишаються питання цивільної, господарської, трудової відповідальності неповнолітніх. А тому реформування системи дитячої юстиції має включити комплексне розуміння інституту юридичної відповідальності для неповнолітніх.

З огляду на викладене не викликає сумнівів актуальність дисертаційного дослідження Г.Л. Грігорової «Концепція ювенальної відповідальності в українському праві».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції «Наступність та оновлення як тенденції розвитку держави і права сучасної України» як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011 – 2015 рр. (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Структурно дисертаційне дослідження Г.Л. Грігорової складається із вступу, трьох розділів, нерозривно пов'язаних між собою, висновків, списку використаних джерел. Структура повністю відповідає меті та задачам дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми, визначені автором. Висновки, зроблені дисертантом, демонструють глибоке розуміння предмету дослідження, містять у собі як теоретичні, так і практичні аспекти.

Дисертантом проаналізовано значну джерельну базу, зокрема праці, присвячені теорії юридичної відповідальності, ювенальному праву, дитячій психології та кримінології. Це праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких: О.С. Автономов, Н.В. Анішук, С.С. Алексєєв, Н. Бала, В.М. Бурдін, М.В. Вітрук, Л.Ю. Голишева, О.В. Горбач, О.В. Змановська, Ю.І. Ковальчук, Н.М. Крестовська, В.О. Левченко, М.В. Логвінова, Е.Б. Мельникова, Д.А. Ліпінський, Ю.М. Оборотов, Р.М. Опацький, Н.А. Орловська, Ю.Є. Пудовочкін, Г.М. Рабец, Р.Л. Хачатуров, Я.М. Шевченко, Н.С. Юзікова.

Дисертантом використано низку підходів, а саме: антропологічний, аксіологічний, системний та ювенальний, а також загальнонаукові та спеціально-наукові методи: діалектичний, описовий, історичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та метод моделювання. Такий вибір методологічної бази дослідження дає змогу охарактеризувати методологію дисертації як постнекласичну. Найбільшу увагу у методологічному апараті

дослідження привертає обґрунтування автором застосування ювенального підходу. Погоджуючись із необхідністю закріплення правового статусу дитини, що має включати у першу чергу вироблення єдиного підходу до ювенальних досліджень, вважаю, що вказаний підхід потребує більш широкого дослідження, зокрема на предмет його ефективності у галузевих дослідженнях.

Методологічні засади дослідження та його нормативна й емпірична база в цілому відповідають сучасним вимогам до наукових праць теоретико-правового спрямування. Структура дисертації послідовно розкриває загальнотеоретичні аспекти інституту юридичної відповідальності неповнолітніх. Зокрема, у першому розділі роботи автор чітко визначає методологічні засади свого дослідження й подає розгорнутий аналіз категорій та понять, використовуваних у дисертації.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації. Новизна дисертаційного дослідження Г.Л. Грігорової проявляється у наступних обґрунтованих нею положеннях:

здобувачем обґрунтовано, що причиною формування у неповнолітнього асоціальних навиків та, як результат, проявів делінквентної поведінки, може бути правове невігластво – дефіцит знань щодо правомірності певних форм поведінки. Підтримуючи такий висновок, слід зауважити, що на сьогодні рівень правової освіти як дорослих, так і дітей в Україні є доволі низьким. Одночасно, неповнолітні правопорушники можуть притягатися до відповідальності без попереднього залучення спеціалістів у галузі психології, педагогіки та психіатрії. Через це встановити ступінь усвідомлення характеру вчиненого діяння неповнолітнім практично неможливо. Враховуючи, що принцип презумпції знання законодавства застосовується до всіх суб'єктів правовідносин (незалежно від їх віку), неповнолітні правопорушники можуть зазнати заходів відповідальності, що вочевидь не відповідають їх віку, рівню їх правосвідомості та міжнародним стандартам поводження із неповнолітніми правопорушниками. Тому пропозиція автора щодо проведення експертизи на предмет не лише психічного здоров'я, але й розуміння неповнолітнім характеру

своїх діянь, заслуговує на підтримку;

обґрунтування інституту ювенальної відповідальності в українському праві дисертант проводить, зокрема, через ознаку її мети - виховання у неповнолітнього установки на правомірну поведінку у майбутньому та недопущення його стигматизації як злочинця. Автор також звертає увагу на розбіжності у декларуванні мети покарання у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Слід зазначити, що незважаючи на те, що поняття «ресоціалізація» та «відновне правосуддя» відомі національному законодавству, провідною метою притягнення особи до відповідальності дотепер залишається кара, тобто відплата за спричинену шкоду. Дисертантом обґрунтовується невідповідність такого підходу для процесу реалізації ювенальної відповідальності. Автором достатньо повно розкриваються перспективи використання ювенальних технологій для виправлення і ресоціалізації неповнолітніх правопорушників та недопущення скоєння ними правопорушення у майбутньому;

автором вдало систематизовано рівні стандартів відповідальності неповнолітніх та протидії ювенальній делінквентності в українському праві: Зокрема, виокремлено: 1) міжнародні стандарти ювенальної відповідальності відображені у Конвенції ООН про права дитини та рекомендаційних актах, прийнятих на її виконання; 2) стандарти запобігання правопорушності неповнолітніх та поводження з неповнолітніми правопорушниками, розроблені в рамках діяльності Європейського парламенту та Ради Європи; 3) стандарти відповідальності неповнолітніх, які відображено в національному законодавстві, програмно-політичних актах; 4) стандарти відповідальності неповнолітніх, закріплені рішеннями Європейського суду з прав людини. У подальшому автором проаналізовано тексти міжнародних та національних документів, що стосуються здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх та сформовано чотири базових принципи юридичної відповідальності неповнолітніх: 1) принцип застосування ізоляції лише у крайніх випадках (принцип пріоритету альтернативних заходів відповідальності); 2) принцип

соціально-правового супроводу та застосування індивідуального підходу у процесі притягнення до відповідальності; 3) принцип застосування покарання з урахуванням необхідності відшкодування завданої шкоди або вчинення інших дій на користь потерпілого; 4) принцип спеціалізації та процесуального полегшення розгляду справи. Використання цих принципів у процесі реформування інституту юридичної відповідальності неповнолітніх, надасть змогу суттєво полегшити процес притягнення неповнолітнього до відповідальності та підвищить його результативність (зокрема, скерування уваги на необхідність у першу чергу відшкодувати шкоду потерпілому, сформує у неповнолітнього почуття відповідальності за власні дії);

дисертантом інститут ювенальної відповідальності представлено як комплексний та обґрунтовано, що сучасні правові утворення не завжди відповідають, та не мають відповідати, догматичним уявленням про їх структуру. Комплексні інститути в праві переважно спрямовані на міжгалузеве регулювання. Це стосується і інституту ювенальної відповідальності. Ювенальна відповідальність постає у роботі як комплексний інститут юридичної відповідальності, що виражається у настанні позитивних правових наслідків для неповнолітнього у разі його активної поведінки із дотримання правових приписів, що має своїм результатом застосування з боку держави заходів схвалення чи заохочення, а у разі порушення таких приписів – у застосуванні з боку інститутів ювенальної юстиції примусових заходів, характер яких зумовлюється індивідуальними характеристиками неповнолітнього та/або вчиненого ним діяння, і мають на меті виховний та превентивний вплив;

дисертантом обґрунтовано необхідність відокремлення процедури притягнення неповнолітніх до відповідальності від аналогічної процедури для повнолітніх, через що логічним є виокремлення відповідного інституту відповідальності. Слід відмітити, що у сучасному суспільстві потреба у появі певних правових інститутів часто випереджає нормотворення. Це призводить до відмирання норм та неефективності правозастосування (зокрема,

дисертантом це продемонстровано на прикладі інституту громадського вихователя). Обґрунтована автором концепція інституту ювенальної відповідальності, незважаючи на певні дискусійні питання щодо підстав виникнення такої відповідальності, надасть можливість систематизувати та удосконалити роз'єднанні на сьогодні законодавчі положення щодо юридичної відповідальності неповнолітніх.

Варто відмітити в якості нових положень роботи низку дефініцій, які автор подає у підрозділі 1.2. роботи. Зокрема, це альтернативні (ювенальні) санкції, які Г.Л. Грігорова визначає як превентивно-виховні заходи ювенальної відповідальності, не пов'язані із обмеженням волі, що застосовуються до неповнолітнього за вчинення незначного правопорушення, вчинення правопорушення вперше або за пом'якшуючих обставин (с. 37), правове невігластво - дефіцит знань щодо правомірності певних форм поведінки (с. 39), суб'єктивне протиправне діяння - ювенальне правопорушення із дефектним складом (с. 41) тощо.

Зазначені положення, узагальнення та висновки дисертаційного дослідження вироблено та сформульовано автором на підставі ретельного аналізу чинного законодавства України, міжнародних правових актів, практики застосування норм ювенального права, історії та теорії ювенально-правового регулювання в Україні та зарубіжних країнах, що дає можливість зробити висновок про їх достовірність та наукову значущість.

Як і кожне неординарне наукове дослідження, робота Г.Л. Грігорової містить низку дискусійних положень.

1. Дисертантом сформульовано систему стандартів відповідальності неповнолітніх та поводження із неповнолітніми правопорушниками. Етимологічно поняття «стандарт» пов'язано із достатньо жорсткими та визначеними межами явищ, які він характеризує. Між тим стандарти ювенальної відповідальності, які досліджено, а частково й доповнено дисертантом, відображено переважно в актах м'якого права та концептуально-програмних документах, які в свою чергу закріплюють лише загальні засади

поводження із неповнолітніх у конфлікті із законом та містять чітких механізмів їх реалізації. Чи доречно тоді використовувати термін «стандарт» для характеристики положень, закріплених у рекомендаційних актах?

2. Запропонована автором концепція ювенальної відповідальності розуміється як інститут юридичної відповідальності неповнолітніх. Одночасно, в обґрунтування цього інституту автор наводить ряд аргументів із галузі педагогічних, психологічних та кримінологічних знань. Чи не буде таке широке розуміння юридичної відповідальності призводити до розмивання цього інституту як саме правового та чи можливо, на думку автора, використовувати різні критерії при обґрунтуванні різних видів юридичної відповідальності?

3. Однією із базових ідей запропонованого автором дисертаційного дослідження є необхідність визнання неповнолітнього спеціальним суб'єктом правовідносин юридичної відповідальності, що має забезпечити реалізацію ним відповідальності у відмінний від загального суб'єкта спосіб. Утім, автор серед підстав виникнення ювенальної відповідальності виокремлює «суб'єктивне протиправне діяння» - ювенальне правопорушення із дефектним складом. Таке правопорушення автор визначає як: «усвідомлене шкідливе протиправне діяння деліктоздатного неповнолітнього суб'єкта, яке передбачено забороняючою нормою матеріального права, проте не врегульовано відповідною нормою-санкцією та передбачає застосування спеціальних ювенально-правових заходів реагування». Із запропонованого визначення вбачається, що таке підстава відповідальності існує лише у разі вчинення правопорушеного діяння неповнолітнім. Тобто підстави притягнення неповнолітнього до відповідальності в даному випадку є ширшими, ніж для дорослих. Чи співвідноситься це із основними ідеями дисертаційного дослідження щодо некарального характеру відповідальності неповнолітніх та чи можливо взагалі вести мову про настання відповідальності за діяння, що не містить усіх ознак правопорушення?

Загальний висновок по дисертації. Проте, висловлені зауваження носять дискусійний та рекомендаційний характер, і, тому істотно не впливають на

загалом позитивну оцінку дисертаційного дослідження Г.Л. Грігорової.

Висновки та матеріали роботи Г.Л. Грігорової можуть бути використані у правотворчій діяльності з метою удосконалення чинного законодавства; науково-дослідній діяльності; при розробленні стандартів підготовки юристів – фахівців у сфері захисту прав дитини, при підготовці та викладанні навчальних дисциплін «Теорії держави та права» та «Ювенальне право».

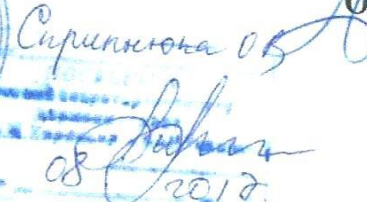
Результати дисертаційного дослідження належним чином апробовані автором на численних конференціях, з достатньою повнотою викладені 12 публікаціях, 4 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 2 – у зарубіжних фахових виданнях. Автореферат дисертації відображає основні її положення. Дисертація та автореферат написані досконалою літературною мовою, оформлені відповідно до вимог, які висуваються до робіт такого рівня.

Дисертаційне дослідження Г.Л.Грігорової повністю відповідає паспорту спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень та вимогам до кандидатської дисертації, що визначено «Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Вищевказане дає можливість стверджувати, що Ганна Леонідівна Грігорова – автор дисертації «Концепція ювенальної відповідальності в українському праві», заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений юрист України,
заступник директора з наукової роботи
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України

О.В. Скрипнюк

23. 08. 2017